

TÕLKEKIRJANDUSE VAHENDAMISEST JA VASTUVÕTUST EESTIS AASTATEL 1990–2000 SAKSAKEELSE KIRJANDUSE NÄITEL

Triin van Doorslaer

Tallinna Ülikool

Ülevaade. Artiklis võetakse vaatluse alla saksakeelse tõlkekirjanduse olukord Eestis aastatel 1990–2000 ning püütakse arutleda selle üle, kui palju aitavad tõlkija, tõlke kommenteerija, kirjastaja, lugeja ja tõlke arvustaja kaasa tõlketeksti spetsiifika hoidmisele. Lisaks vaadeldakse, kuidas muutus saksakeelse kirjanduse kirjastamine, vahendamine ja vastuvõtt Eestis pärast taasiseseisvumist, kui riik pööras pilgu pigem angloameerika kultuuriruumi suunas.

Võtmesõnad: tõlkekirjandus, retseptioon, saksakeelne kirjandus, kirjastamine

Tõlkekirjanduse funktsioon ning selle muutumine üldises kultuurikontekstis

Väikerahvale nagu Eesti on tõlkekirjandus üheks oluliseks kultuurielu edasiviivaks vahendiks ja tunnuseks. Omakeelne kirjavara sünnib ju sajanditega ja selle edendamisele saab tõlkekirjandus paljuski kaasa aidata. Ameerika tõlketeadlane Lawrence Venuti on nimetanud seda isegi identiteeti kujundavaks jõuks, „kaalutud tekstide valik ja tõlke strateegia valik võib muuta või kinnistada sihtkultuuri kirjanduskaanoneid, kontseptuaalseid paradigmasid, uurimismetodoloogiad, osaleda kultuuri sidususe või homogeensuse kindlustamises ja kultuurilise vastupanu või kultuuri uuenemisprotsesside aktiveerimises“ (Venuti 1998: 68).

Peeter Torop, kes on sügavamalt tegelenud tõkeloo koostamise printsiipide ja selle vajadusega kultuuris, arutleb oma artiklitekogus „Kultuurimärgid“ tõlketeaduse senise ebaproportsionaalse arengu üle ja toob ühe põhjusena välja tõlketekstide spetsiifika kadumise. Torop mainib, et „murrangulistel aegadel on tõlked tihti lahutamatud originaalkirjandusest, lahendades selle probleeme, teinides algupärase kirjanduse uuenemise huvisid – ja kaotades spetsiifilisi tõlkekirjanduslikke jooni“ (Torop 1999: 43). Võib öelda, et niisugune murranguline periood oli Eestis 20. sajandi esimene pool, ent keeruline ja kiirete muutuste aeg Eesti ühiskonnas oli ka 20. sajandi viimane dekaad. Nõukogude Liidu lagunemise ja Eesti taasiseseisvumisega saabus sõnavabaduse ja ümberkorralduste aeg, nõukogudeaegne plaanimajandus lakkas eksisteerimast ja raamatuturg hakkas toimima turumajanduse põhimõttel. Siirdeajastu muudatused mõjutasid kahtlemata ka tõlkekirjanduse olukorda Eestis.

Iisraeli tõlketeoreetiku Itamar Even-Zohari järgi kujutab kirjandus – nagu kõik teisedki ühiskondlik-kultuurilised nähtused – endast keerulist, dünaamiliselt arenevat konglomeraati, milles on omavahel hierarhilistes suhetes mitu erinevat allsüsteemi, mida nende omavaheliste keeruliste seoste pärast nimetatakse ka polüsüsteemideks (Even-Zohar 2000, vt ka Tarrend 2005). Even-Zohar ei räägi küll otseselt sellest, mis on tõlge, milline see olema peaks või milline peaks olema tõlgitud teksti suhe originaaliga, vaid tunneb huvi tõlkega seotud ajalooliste probleemide vastu, uurides tõlketeksti vastuvõtva kultuuri väärtuste põhjal konkreetsel ajahetkel (Evan-Zohar 2005). Tõlget ei võrrelda mitte originaaliga, vaid autentsete sihtkeelsete tekstidega ehk paralleeltekstidega (Chesterman 1997: 133–134). Samuti püüdis Even-Zohar, aga ka teine Iisraeli tõlketeadlane Gideon Toury minna tõlgitud tekstist kaugemale, tundes huvi tõlgitud teksti tagamaade vastu, sh tõlkearvustuste, saatesõnade, retsensioonide, tõlgitud kommentaaride jne vastu (Baker 1998: 177). Oma hilisemates töödes (nagu „Descriptive Translation Studies and Beyond“ [1995] 2012) on Toury peamine tähelepanu

pööratud näiteks tõlkele sihtkultuuri polüsüsteemis ja tõlgete iseärasustele sihtkultuuris (Toury 2012).

Even-Zohar on muuhulgas seisukohal, et tõlkekirjandus peaks olema konkreetse rahvuse kirjandussüsteemis perifeersel positsioonil (Even-Zohar 2000: 196). See tähendab, et tõlkekirjandus ei peaks osalema liiga aktiivselt polüsüsteemi kujundamises, vaid peaks jääma pigem teist kultuuri esindavaks kirjanduseks. Kui sihtkultuuri originaalkirjandus on kindel ja tugev, siis jääb tõlkekirjanduse osaks üha enam nn teisene keeleline roll. Tõlkekirjandust hakatakse sobitama vastavalt rahvuskirjanduse traditsioonidele ning selle mõju ei ole enam domineeriv.

Kui vaadelda eespool mainitud ideestiku taustal Eesti kirjandus- ja tõlkekirjandusmaastikku 20. sajandi lõpu siirdeajastul, siis võib öelda, et ehkki sel ajal ei olnud enam tegemist osaliselt arengujärgus oleva originaalkirjandusega, olid vahepealsed aastad Nõukogude Liidu koosseisus jätnud Eesti kirjandus- ja kultuurimaastikule siiski piisavalt palju valgeid laike, mida püüti nüüd kiiresti katma hakata. Selle tulemusena kasvas tõlkekirjanduse osakaal kogu kirjanduse üldmahust hoogsalt. Samuti tõi nõukogude korra kokkuvarisemine kaasa hulgaliselt probleeme, mille tagajärjel tekkis vajadus tuua sisse välismaist kirjandust.

Vaba turumajanduse saabumisega läks lahti nn tõlkebuum, praktiliselt igäüks võis asutada kirjastuse, tõlkida, trükkida ja turustada oma tekste. Nii hakkaski sarnaselt 20. sajandi algusega, ehkki teistel põhjustel, tõlkekirjandus ka 20. sajandi lõpus kaotama oma spetsiifikat, eksisteerides pigem originaalkirjanduse osana, mitte eraldi seisva tekstitüübina. Kuid erinevalt sajandi algusest, mil missiooniks oli tõlkekirjanduse kaudu eesti kultuuri ja keele arendamine, tundus nüüd, et tõlkekirjandus hakkas eesti keelt mõneti lausa risustama ja rikkuma. Tõlkimine muutus massiliseks ja väärtkirjanduse kõrval ilmus hulgaliselt ajaviitekirjandust, mille tõlkekvaliteet oli mitmeski mõttes kõike muud kui eesti keelt ja kultuuri arendav.

Peeter Torop peab tõlgete spetsiifilisuse kadumise põhjuseks paljuski jooksva tõlkekriitika puudumist, s.t tõlgete mõtestamise

puudumist kirjandusprotsessis (Torop 1999: 42). Võttes aluseks Toropi ja teiste eespool tsiteeritud teoreetikute mõttearendused tõlkekirjanduse spetsiifika kohta, võib resümeeerida, et tõlkekirjandust tuleks siiski vaadelda iseseisva tekstitüübina ning sellele aitab kõige paremini kaasa, kui me tõlkeid hindame, kritiseerime, kommenteerime ja mõtestame. „Teisi kultuure suudetakse mõista tõlke kaudu, kuid veel ei suudeta mõista tõlget kui iseseisvat tekstitüüpi. Ja peamine põhjus peitub siin puudulikus järellugemises, kirjandus- ja tõlkekultuuri ebaproportsionaalsuses“ (Torop 1999: 69).

Kirjastamine Eestis 1990–2000

Tõlke vastuvõtt ja vahendamine teise kultuuriruumi on paljuski seotud vastuvõtjamaa kultuuritraditsioonide, stereotüüpide ja märkide tasandiga. Raamatud on olulised kultuuritraditsioonide kandjad ning säilitajad, nende kaudu antakse edasi teadmisi ja mõtestatakse olevikku. Seega ongi nii kirjastamine kui ka raamatute väljaandmine otseselt seotud ühiskonnas valitsevate poliitiliste, sotsiaalsete ja majanduslike oludega.

Taasiseseisvumisele eelneval ajal, nõukogude perioodil, oli raamatute väljaandmine ning tõlkimine väga rangelt tsenseeritud ja planeeritud, 1990. aastate alguses said kirjastused ning trükikojad aga täieliku tegutsemisvabaduse. Samuti avanesid 1990. aastal paljud seni salastatud arhiivid, sealne materjal pakkus huvi ka kirjutajatele. 1990. aastate algul tõusis kirjastamisega tegelevate asutuste arv enneolematult suureks. Paljud organisatsioonid ja asutused lisasid oma põhikirja punktid kirjastamistegevuse kohta. Samuti moodustati hulgaliselt uusi kirjastusi, millest paljud on tänaseks siiski juba lakanud tegutsemast. Mitmed nõukogudeaegsed riiklikud kirjastused lagunesid ja nende baasil moodustusid uued üksused (nt Olion, Tiritamm, Koolibri). Nõnda tekkinud kirjastuste puhul oli sageli oluliseks teguriks teatav idealism, soov realiseerida ideid, mida nõukogude ajal realiseerida ei saanud. Need kirjastused

haarasid ka suure osa tõlketurust, sest omasid häid sidemeid kogunud tõlkijatega.

Oluline motiiv oli loomulikult ka äritegevuse eesmärk. Aile Möldre toob välja, et „1992. aastal andis raamatuid välja 435 firmat, 1993. aastal oli kirjastajaid 520, 1994. aastal – 510, 1995. aastal – 533, 1996. aastal – 546, 1997. aastal – 606, 1998. aastal – 736 ning 1999. aastal – 695 ja 2000. aastal – 638“ (Möldre 2005: 228).

Ehkki tõlgitud teoste nimetuste arv siirdeajastul pidevalt suurenes, hakkas raamatute keskmine tiraaž 1992. aastast vähenema. 1990. ja 1991. aastal oli mõne seni keelatud raamatu tiraaž veel väga suur, kuid siis ei suutnud kirjastused enam ülisuuri tiraaže läbi müüa ja trükiarvud hakkasid vähenema. Kui 1991. aastal jõuti rekordilise keskmise trükiarvu ni Eestis, 14 084 eksemplari, siis 1993. aastaks oli keskmine trükiarv vähenenud 5300 eksemplarini ning 1998. aastaks jõudis langus 1900 eksemplarini. (Möldre 2005: 243)

Trükiarvude langus oli siiski üsna ootuspärane. Oli ju erinevate nimetuste arv suurenenud ja seega kasvanud ka raamatuhuvilise valikuvõimalused. Tiraažide vähenemine oli ilmselt siiski seotud ka raamatu hinna tõusmisega, samuti tolle perioodi raskemate majanduslike tingimustega, mille tõttu oli elanike ostujõud langenud. Ka 1992. suvel toimunud rahareform, mil käibelega võeti rahvusvaheliselt konverteeritav Eesti kroon, kahandas mõneks ajaks inimeste ostujõudu.

Siirdeajastu kirjastamisboomist rääkides ei tohiks vaadata mööda ajakirjanduses ja mujal meedias laialt arutletud tõlkeramatute kvaliteedi probleemist. Majanduslike riskide maandamise, kogemuste puudumise, pingestatud tähtajagraafiku ja arusaadavalt ka kiire kasumi teenimise soovi tõttu tehti nii mõnigi kord järeleandmisi töö kvaliteedi osas. 20. sajandi viimasel kümnendil, aga ka uue sajandi algul, ilmub palju toimetamata ja parandamata kordustrükke, kuna raha kokkuhoiu mõttes loobusid kirjastused tihti toimetajast. Sageli jättis soovida ka (tõlke)raamatute trükitehniline ja kujunduslik kvaliteet – teosed ilmusid kehval paberil, kiirestila-gunevas köites, kahvatute illustratsioonide ja kaanekujundusega.

Mitmed väikefirmad lootsid kasumit teenida vanade tõlgete taasavaldamisega. Nii mõnelgi juhul oli tegemist mitukümmend aastat vana tõlkega, mida oleks ehk tulnud vastavalt muutunud keelekasutusele uuesti toimetada, kuid milleks pingestatud eelarve juures ei jätkunud ei ressursi ega aega.

Tõlkekirjanduse osatähtsuse muutumine kirjastamises 1990–2000 ja tõlkimine saksa keelest

Suured muudatused ühiskondlikus elus töid endaga kaasa ka tõlkekirjanduse osakaalu muutumise raamatuturul. Kadunud ideoloogiline ja poliitiline surve andis kirjastajatele võimaluse hakata üllitama seni keelatud ja põlu all olnud kirjandust. Tõlkekirjanduse osakaalu hüppelisel tõusul oli tõenäoliselt mitu erinevat põhjust, kuid paljuski mõjutas seda ilmselt just eespool mainitud n-ö vanade kirjastuste toimetajate soov ja võimalus realiseerida oma seni keelatud ideid. Kahtlemata toitis seda ettekujutust – eriti just kümnendi algul – lugejate huvi, kuna uue ja seni keelatud informatsiooni järele oli vajadus ja huvi väga suur. Samas on oluline mainida ka asjaolu, et Eesti Vabariik taasühines Berni kirjandus- ja kunsteoste kaitse konventsiooniga alles 1994. aastal. See tähendab, et kuni selle ajani valitses autoriõiguste vallas omamoodi õiguslik auk, mis samuti aitas kaasa 1990. aastate alguses tekkinud tõlkekirjanduse buumile.

Võib ehk öelda, et nõukogude ajal ilmestas tõlkekirjandust suhteline ühekülgsus, kuna üsna suure osa tõlkekirjandusest moodustasid tõlked vene keelest. Samuti piirasid tõlkekirjanduse ilmumist range tsensuur ja sisulised piirangud. Väliskirjanduse tõlkimisel olid paika pandud ranged kvoodid, s.t igast keelest võis tõlkida vaid teatud arvu teoseid aastas, kusjuures eelistati klassikuid. Tsen-suuriamet likvideeriti Eestis 4. oktoobril 1990. aastal ja Eesti taasiseisvumise ning raamatuturu vabanemisega senistest piirangutest asuti kohe täitma tekkinud lünki. Seni valitsenud vene keele asemel võttis juhtpositsiooni nüüd inglise keel, järgnesid saksa,

soome ja prantsuse keel, kuid need keeled jäid inglise keelele juba palju alla. „Aastatel 1992–1998 moodustasid tõlked saksa keelest 9% tõlgetest, tõlked soome keelest – 7% ja tõlked prantsuse keelest – 5%. Nõukogude ajal domineerinud vene keelest tehti vaid 3% tõlgetest, mis vaadeldaval ajavahemikul tähendas 139 nimetuse tõlkimist.“ (Möldre 2005: 246)

Inglise keele tungimine meie keelemaastikule on seotud üldise angloameerikaliku kultuuritüübi domineerimisega Euroopas, mis sai alguse popkultuuri arenemisega 1950. aastate lõpus. Oli justkui loomulik, et avaneval kultuurimaastikul muutus uue ja vaba etaloniks inglise keel. Samuti mõjutas inglise keele kujunemist Eesti juhtivaks võõrkeeleks kogu riigi orientatsioon angloameerika kultuurile ja maailma üleüldine globaliseerumine ja ameerikastumine. Kindlasti mõjutas seda ka välissuhtluse ja äritegevuse arenemine just inglise keele baasil.

Saksa keel, mis domineeris Eestis kuni Teise maailmasõjani, kaotas siis paljuski oma tähtsust, kuid sellest hoolimata võib öelda, et traditsiooniliselt on saksa kultuuriruum Eesti kultuurile lähedasem kui Ameerika Ühendriikide või inglise kultuur. See on kindlasti ka põhjuseks, miks tõlkekirjanduses on üldjuhul läbi aegade olnud saksakeelsete tõlgete protsent kõrgem kui hispaania või prantsuse keelest tehtud tõlgete protsent. Mõnes mõttes võib öelda, et Eesti, või eesti kirjandus – nii nagu me seda täna mõistame – ongi sündinud saksa tõlkelaenuna, sest eesti kirjanduse esimesed näited olid just saksa kirjanduse tõlkemugandused. Kuni 19. sajandi alguseni tegelesid eestikeelse teksti loomisega, olgu siis tegemist algupärandite või tõlgetega, peamiselt saksa rahvusest pastorid ja kirikuõpetajad. Samas on teada, et nende eesti keele alased teadmised jätsid tihti-peale soovida ja nii ongi meie keelest ja kirjandusest räägitud kui saksapärasest või vähemasti tugevate saksa mõjudega keelest ja kirjandusest. Kuid 1830. aastatel hakkas juttude tõlkimine minema üha enam eestlaste kätte. Näiteks tulid juurde sellised uued eesti rahvusest tõlkijad nagu Pärnu kooliõpetaja Heinrich Gottlieb Lorenzonn ja Tartu kübarsepp Aleksander Umblia. Samuti tegeles tõlkimisega

näiteks Johann Voldemar Jannsen. (Laos 2004) Ka edaspidi, kuni esimese Eesti Vabariigi väljakuulutamiseni 1918. aastal, domineerisid meie raamatuturul tõlked saksakeelsest kirjandusest. Näiteks tõlgiti aastatel 1900–1917 kõige enam saksa kirjandust, järgnes vene, siis inglise, prantsuse ja soome (Soosaar 1994: 53). Samas mainib Daniele Monticelli Noor-Eesti fenomenist kirjutades, et osaliselt samal perioodil tegutsenud nooreestlased suunasid oma tähelepanu teadlikult saksakeelsest kirjandusest eemale, peamiselt romaani keeltele, aga ka soome, skandinaavia ja angloameerika kirjandusele (Monticelli 2016: 283). Siiski ei leidunud ka sel perioodil eestindatud kirjanduse hulgas väga palju klassikuid või maailmakirjandust. Ants Oras kirjutab 1923. aastal: „Meie kirjandus ei ole iialgi rikas olnud välismaa kirjanduse suurteoste tõlgetest. Käesoleva aastasaja alguseni toitis ta end peaaesjalikult saksa odavate perekonnaromaanide ja avantüürlugude peegeldustest ja eestistustest.“ (Oras 1923: 573)

1918–1940 hakati saksa kirjanduse kõrval tõlkima rohkem ka inglise, prantsuse jt maade kirjandust. Ühest küljest oli see tingitud soovist vabaneda saksa, täpsemalt baltisaksa vaimust, kuid samas tõi see kaasa olukorra, kus saksakeelne kirjandus hakkas paratamatult nihkuma tagaplaanile. Teisalt tuleb tunnistada, et esimese Eesti Vabariigi ajal pandi eesti keelde ümber arvestatav hulk maailmakirjanduse teoseid. Saksa keelest tõlgiti sel perioodil näiteks Thomas Manni „Võlumägi“, 1937 ja 1939 (tlk Marta Sillaots), „Buddenbrookid“, 1936, ja Arthur Schnitzleri „Karjuseflööt. Novellid“, 1929 (tlk Jaan Kangilaski vanem).

Nõukogude perioodil, mis oli küll pikk ja jaotus erinevateks alaetappideks, nii et igal ajajärgul oli olukord veidi erinev, moodustasid üldjoontes suurema osa tõlgetest tõlked vene keelest, kuid palju tõlgiti ka nn vennasrahvaste kirjandust. Järgnesid prantsuse, saksa, ja angloameerika kirjanduse tõlked. Saksa kirjanduse osakaal vähenes ja väga vähe tõlgiti ka saksakeelset nüüdiskirjandust. Põhirõhk pandi klassika tõlkimisele, kuna see oli ideoloogiliselt riskivaba. Sel ajal tegelesid saksa keelest tõlkimisega näiteks Helga Kross (Hermann Hesse „Klaaspärlimäng“, 1976; Thomas Mann „Doktor

Faustus“, 1987), tõlkimist alustasid ka tuntud ja tunnustatud saksa keele tõlkijad Mati Sirkel ja Rita Tasa.

Rääkides saksakeelsest kirjandusest, tuleb kindlasti täpsustada, et selle all on mõeldud tõlkeid saksa keelest, s.t mitte ainult Saksamaa autoritelt, vaid ka Austria ja Šveitsi kirjanikelt. Enamik eesti lugejaid ei pruugi tajuda Austria ja Šveitsi kirjandust iseseisva kirjandusena, vaid saksakeelse kirjanduse ühe osana. Ometi ei ole korrektne panna võrdumärki kõigi kolme maa kirjanduse vahele. Tihti on saksakeelse kirjanduse ajalugu kirjutatud väga Saksamaakeskelt. Kuid Saksamaa, Austria ja Šveitsi kirjandusest rääkimisel tuleks siiski arvestada nende kolme riigi ajalooliste, poliitiliste ja sotsiaalsete erinevustega, mis ju kõik mõjutavad kirjandust ning kajastuvad kirjanduses erinevalt.

Austria kirjanduse tõlkimisega alustati Eestis 20. sajandi alguses ja esialgu oli tiitlite arv suhteliselt tagasihoidlik ning valik juhuslik. Väärtkirjanduse kõrval tõlgiti üsna palju ka ajaviitekirjandust. Pärast Teist maailmasõda Austria kirjanduse tõlgete arv kasvas. Tõlgiti selliseid autoreid nagu Heimito von Doderer, Peter Handke, Robert Musil, Rainer Maria Rilke, Franz Kafka, Elias Canetti, Joseph Roth jt. Tõlkijateks olid näiteks August Sang, Johannes Semper, Eno Raud, Nigol Andresen, hiljem ka juba Rita Tasa ja Mati Sirkel. Eesti taasiseseisvumise ajal Austria ja Šveitsi kirjanduse tõlkimine eesti keelde jätkus. Et nüüdseks olid kadunud kvoodid ja plaanipoliitika, avardusid ka valik ja võimalused. Samuti ei tohiks alahinnata Rahvusraamatukogu Austria ja Šveitsi lugemissaalide tähtsust nimetatud riikide kirjanduse tutvustamisel.

Siirdeajastul oli saksa keel võrdluses teiste keeltega tähtsuselt teisel kohal, ehkki sellest tõlgiti ikkagi viis korda vähem kui inglise keelest. Inglisekeelsete nimetuste arv kasvas iga aastaga, kuid saksakeelsete tõlgete arv püsis alates 1994. aastast enam-vähem samana (Lahe 2003: 45).

1990. aastatel tõlgiti saksa keelest kõige enam ilukirjandust, sh lastekirjandust, järgnevad religioon, teoloogia, filosoofia ja psühholoogia. Vaid paari nimetusega on esindatud loodus- ja täppisteadused

ning infoteadused. „Raamatu tüüpi arvestades domineerivadki 1990. aastate raamatutoodangus ilu- ja õppekirjandus, järgnevad tarbe-, teadus, ametlik kirjandus ja teatmekirjandus.“ (Möldre 2005: 250)

Tutvudes lähemalt 1990–2000 saksakeelse ilukirjanduse tõlgete bibliograafiaga, jääb ajaviitekirjanduse seas silma siiski ka hulk maailmakirjanduse nimesid. Jätkub juba varem tõlgitud autorite eestindamine, kuid nüüd on võimalus avaldada tuntud maailmakirjanduse nimede seni tõlkimata jäänud teoseid, näiteks Heinrich Manni romaan „Professor Unrat ehk ühe türanni lõpp“ (tlk Helgi Loik, Tuum, 1993). Kui Thomas Manni tõlgiti klassikuna küllaltki palju ka nõukogude ajal, siis jäi ühiskonnakriitiline Heinrich Mann sel ajal tõlgitavate autorite nimekirjast välja. 1990. aastate alguses tekkis aga võimalus hakata avaldama ka ühiskonnale jõulisemaid ja vahetumaid kommentaare andvaid teoseid ning vastukaaluks „lubatud“ Thomas Mannile hakati tõlkima ka Heinrich Manni, kes esindas justkui teist poolt või teist nägemust.

Enimtõlgitud saksakeelsed autorid on 1990–2000 Hermann Hesse, Stefan Zweig ja Erich Maria Remarque. Remarque'ilt ilmub tõlgituna pea kogu tema olulisem looming, osaliselt ka kordustrükidena, kuid palju ilmub ka seni tõlkimata teoseid. Hesse ja Zweig on Eestis kahtlemata väga armastatud saksakeelsed autorid. Hesse tõlkimisega alustati juba esimese Eesti Vabariigi ajal: 1929. aastal ilmus Jaan Kangilaski tõlkes „Eelkevad“ (kirjastus Loodus). Hiljem on Hesselt eestindatud veel 14 teost. 1991. aastal ilmunud Hesse „Lõputu unenäo“ tõlget (tlk Piret Pääsuke, Eesti Raamat) on Ain Kaalep nimetanud senistele Hesse eestindustele oluliseks lisanduseks, kuna selles domineerib element, mida ilmselt on õige nimetada just romantiliseks fantaasiaks (Kaalep 1991: 88). Romantiline fantaasia oli arvatavasti samuti teema, mis ei sobinud kokku nõukogudeaegse realismi ideoloogiaga kunstis ja see seletab ka Hesse tõlgete arvu kasvu 1990. aastatel.

Saabunud sõnavabadus andis meile hulga tõlkeid saksakeelsetelt autoritelt, keda varem tsensuuri tõttu tõlkida ei saanud. Nn

Lääne-Saksa autorite teoseid sai nõukogude ajal tõlkida harva, läbi häda ilmus siiski üksikuid teoseid Heinrich Böllilt, Peter Weissilt, Elias Canettilt. Kuid tuntud saksa ühiskonnakriitilise kirjaniku Günter Grassi esmatõlge Eestis ilmus alles 1988. aastal (novell „Kass ja hiir“, tlk Mati Sirkel, Perioodika). Günter Grassi sensatsioonilise teose „Plekktrum“ tõlge ilmus aastal 1990 (Eesti Raamat), samuti Mati Sirkeli tõlkes. Nagu tõdeb teose eestindaja, on tegemist teosega, mida nõukogude ajal tõlkida ei oleks saanud. „„Plekktrum“ on nii vormilt kui ka sisult provokatiivne raamat, kaugelt valusam ja kõhedam kui vaid selle sajandi saksa ajaloo keele- ja fantaasiarõõmust ülekeev skandaalikroonika, mida ta oma drastilise huumori ja groteskse kummastatusega muidugi samuti on.“ (Sirkel 1990: 459)

Saksakeelse kaasaegsema kirjanduse küllaltki skandaalsetest nimedest tuleks kindlasti mainida austerlast Elfriede Jelinekki. Eesti keeles ilmus 1995. aastal Jelineki romaan „Lõbu laialt“ (tlk Hermann Sau, Kupar), 2002. aastal ilmus Loomingus katkend näidendist „Alpides“ (tlk Heli Mägar). Seega, nagu näha, alustati ka Jelineki tõlkimist alles 1990. aastate keskel, ja tema tõlked leidsid Eesti ajakirjanduses ka küllaltki laia vastukaja. Tegemist on autoriga, keda nõukogudeaegne tsensuur ilmselt läbi ei oleks lasknud. Elfriede Jelineki loomingu läbivaks teemaks on vägivald, võim ja seksuaalsus. Samuti on Jelinekki tema ühiskonnakriitiliste vaadete pärast nimetatud radikaalseks feministiks ja provokaatoriks. „Jelineki näol on tegemist omamoodi unikaalse kollekttsiooniga radikaalsuseist, kus esinevad nii võitlev feminism, pahempoolsus, kui looduslähedus; muuhulgas on Jelinek ka tõsiseltvõetav kirjanik.“ (Parmas 1996)

1990. aastatel jätkub filosoofilise kirjanduse tõlkimine. Tõlgitakse Friedrich Nietzsche „Ecce homo“ (tlk Jaan Undusk, Vagabund, 1996) ja kordustrukina antakse välja juba 1932. aastal (Eesti Kirjanduse Selts) tõlgitud „Nõnda kõneles Zarathustra“ (tlk Johannes Palla, Olion, 1993). 2006. aastal andis Olion välja sama teose kolmanda trüki, endiselt Johannes Palla tõlkes, mille kohta on Maarja Kangro öelnud, et kuigi Johannes Palla tõlge on iseenesest ladus ja jõuline, on seal kummalisi rekttsioone ja naljakalt palju uudissõnu,

mille originaali vaste on lihtne ja tavakeelne. „Näiteks lihtne *Gier* (ahnus) on tõlgitud „jõõraks“, *Lärm* (lärm) on „mõna“ ja *mürrisch* (pahur) „morssis“. Ja kuigi need on toredad sõnad, võiks olemas olla teine, kas või tänapäevasem variant.“ (Kangro 2006)

Tõlkekriitika ja retseptsioon

Tõlge vajab vahendamist, sest tuleb teistsugusest kultuuriruumist ja vastuvõtvas kultuuriruumis omandab tõlgitud tekst alati uue ning teiselaadse väärtuse. See tähendab, et tekst ei toimi üheski kultuuris üksinda, kuna tema ümber on vastuvõtva kultuuri ruum oma tekstide ja ideoloogiatega, nn ajastu rütm ja spetsiifika. Vastuvõtva kultuuri tekstuaalse tausta moodustavad ilukirjanduse tõlgete jaoks näiteks sihtkultuuri algupärandid, teised varem tõlgitud tekstid samast või mõnest teisest lähtekirjandusest, samuti vastuvõtva kultuuriruumi kirjanduslooline, -teoreetiline ja laiemalt kultuuripoliitiline mõte. Kuid siinjuures tuleks meeles pidada üht Peeter Toropi sõnastatud hoiatust: „Samas on oluline, et ka tulevase retseptsiooni arvestamise juures lähtutakse siiski originaali säilitamisest, mitte ainult vastuvõtva kultuuri omahuvist“ (Torop 1999: 19).

Sellest hoolimata võib jääda eelnevalt mainitu juurde, mille järgi on tõlke vahendamisel teise kultuuri oluline roll just tõlkekriitikal. Tõlgete arvustused aitavad tuua kirjandust lugejale lähemale ja lahendada võimalikke tekkivaid distantsiprobleeme. Ka Elin Sütiste toob välja metatekstide olulisuse tõlgete vahendamisel ja tõlkeloo uurimisel laiemalt. Ta mainib, et metatekstid loovad „pildi sellest, kui teadlikud ollakse kultuuris tõlkimisega seotud küsimustest: millisena nähakse tõlkimise rolli, kas pannakse tähele tõlkijat ja tema tööd, mil määral ja kuidas mõtiskletakse tõlkemeetodi valiku ja mõju üle jne“ (Sütiste 2009: 910). Daniele Monticelli märgib omakorda ära, kuidas 20. sajandi alguses aitas Noor-Eesti laiendatud tõlketegevus kaasa muutustele tõlkepoliitikas ja -normides, üheks pöördeks oligi asjaolu, et tõlgetega hakkasid käima kaasas põhjalikud ja süstemaatilised saatesõnad – tõlkijate ees- ja järelsõnad, aga

ka neologismide sõnastikud, lisaks avaldati eraldiseisvaid artikleid ja ülevaateid tõlgitud autorite, nende tööde ja stiili ning Euroopa kirjandusmaastikul aset leidvate uute trendide kohta (Monticelli 2016: 284). Seega, distantsiprobleemide osaliseks vältimiseks aita- vad kaasa tõlgete järel- ja eessõnad ning kui esimese Eesti Vabariigi ajal, aga ka nõukogude ajal, ilmus pea iga tõlge tõlkija või toimetaja järelsõnaga, siis muutus olukord selles osas 1990. aastate alguses, mil kommentaare ja arvustusi tõlketekstidele jäi järjest vähemaks.

Muutuvas ühiskonnas muutub ühes kirjandusega ka kriitika. Rein Veidemann mainib, et „ajast aega on eesti kirjanduskriitikas olnud ülekaalus retsensioon kui teose käsitlemise ratsionaalseim variant, ühtlasi kui kirjandusteadusliku artikliga vormilt sarnasem žanr“ (Veidemann 2000: 16). Ent 1990. aastatel toimus muutus ka siin, nagu on märkinud Marin Laak: „Vahepealsete aastate suurte murrangutega on muutunud nii kirjandus kui kriitika. Seoses meedia ülikiire arenguga on teisenenud ka erinevate kriitika-tüüpide funktsioonid“ (Laak 2003: 332). Kui võtta siin aluseks Tiit Hennoste (2001) jaotus, siis võib jagada kriitika üldsuunal kaheks: päevakriitika ja kirjandusuurimine. 1990. aastate keskel hakkas päevakriitika muutuma. Samuti oli selleks ajaks suurenenud avaldamiskohtade arv, juurde ilmus terve hulk erinevaid väljaandeid, kus oli võimalik kirjutada kirjandusest, sh tõlkekirjandusest. Näiteks võib mainida siirdeajastu ajalehtede igapäevaseid kultuurikülgi ja kultuurilisa- sid, nagu Areen, Arter või Arkaadia. Samuti hakkasid kirjanduse ja tõlkekirjanduse kohta avaldama kirjutisi erinevad naisteajakirjad, tekkisid kirjandust müüvad ja tutvustavad internetiportaalid. Kaht- lemata ei tohi unustada Eesti kultuuriajakirju Looming, Vikerkaar ning Keel ja Kirjandus ja Akadeemia, millest mõned vahendavad eesti lugejale juba aastakümneid kõrgetasemelisi kirjandusanalüüse.

Seega tekkis juurde terve hulk kohti ja võimalusi kirjutamiseks, kuid samas muutus rõhuasetus. Kui varem võis öelda, et kirjandus, sh tõlkekirjandus, oli kõige tähtsam kultuurivaldkond, siis 1990. aastate keskel hakkas väärtkirjanduse osatähtsus vähenema. Ase- mele tulid meelelahutuskultuur, mood, kodukujundus jm elustiiliga

seotud tarbekunsti liigid. Suur arv juurde tekkinud arvustuste avaldamiskohti ei pruukinud siiski olla automaatselt positiivseks määrgiks. Võib öelda, et korraga tekkis juurde väga palju, ent süstematiseerimata informatsiooni. Samas tekkis uute avaldamiskohtadega juurde ka hulgaliselt pealiskaudseid, ebaprofessionaalseid ja mitte kirjandusajakirjanike produtseeritud arvustusi, mis opereerisid tasandil meeldib–ei meeldi. „Meil avaldatakse praegu uudiskirjanduse kohta rohkem lühitutvustusi ning arvustusi kui kunagi varem. Aga need on paljudesse lehtedesse ja ajakirjadesse laiali pillatud ja ei ole ega saagi olla kõiki ilmunud teoseid hõlmavad.“ (Soosaar 1994: 56)

Nii võib öelda, et kriitika muutus mõnes mõttes massidele lugemiseks ja ühtlasi ka lugejasõbralikumaks. Samas jäi selline arvustus kindlasti pealiskaudsemaks ja muutus ebaprofessionaalsemaks. Kui arvustuses ka viidati mingitele puudujääkidele, siis sügavama analüüsini nende puudujääkide osas jõuti harva. „Kriitika ei kipu olema mitte analüüsiv, vaid autoritaarne, enesekindlalt hoiakuid paiskav. [...] Samas on kriitikas liiga palju lihtsalt ümberjutustamist ja loba.“ (Hennoste 2001: 1567)

Tulles nüüd tagasi tõlkekirjanduse vastuvõtu juurde teises kultuuriruumis, võime kokkuvõtteks uuesti väita, et nii siirdeajastu kui ka praeguses kirjanduskultuuris on vahendamise ja tõlgendamise vajadus kahtlemata oluline. Kriitik aitab selgitada tausta ja hoiab nii omamoodi elus huvi kirjanduse vastu.

Vaadeldaval perioodil, aastatel 1990–2000 ilmus tõlkekriitilisi seisukohavõtte Eesti ajakirjadest kõige enam Vikerkaares, muudes väljaannetes taandus tõlkekriitika suures osas kirjanduskriitikale. Tõlkest kirjutasid peamiselt teised tõlkijad ning needsamad kirjanduskriitikud, kes kirjutasid ka eestikeelsetest algupärandidest, erialaspetsialistid, kirjandusteadlased. Tõlkekriitika puudumine oli seotud juba varem mainitud mõttega, et meil ei vaadelda tõlget kui omaette tekstitüüpi. Puudus sügavam arusaam tõlke spetsiifikast ja see on omakorda puuduliku tõlkekultuuri tulemus. Ja kui puudub tõlkekriitika, siis puudub samas ka arusaamine tõlketekstist kui oma

eripäraga tekstist. 1999. aastal kirjutas Peeter Torop (1999: 43): „Tõlkekirjandus muutub lihtsalt kirjanduseks, kaotab oma spetsiifika ka siis, kui puuduvad tõlkekirjanduse analüüsi teaduslikud alused ja traditsioon. [...] Veel pole küllalt hoomatavalt fikseeritud tõlgete analüüsi põhimõtted, kriitikul pole teooriast küllaldast tuge. Tulemuseks on kriitika puudumine üldse või tõlketeadusliku analüüsi asendamine kirjandusteadusliku, lingvistilise vms analüüsiga.“

Ajalehtedes ilmuvast nn päevakriitikast erinesid traditsioonilistes kultuuriajakirjades Looming, Vikerkaar ning Keel ja Kirjandus ilmunud arvustused. 1990. aastate algupoole üheks juhtivaks kirjandusajakirjaks võikski nimetada Vikerkaart ja 1990. aastate algusest kuni kümnendi keskpaigani oli Vikerkaare puhul tegemist täiesti asendamatu materjaliga, seda erinevate kaasaegsete mõttesuundade tutvustamisel, mis omakorda oli rakendatud eesti kultuuriruumi tõlgendamisele ning vaatlemisele eesti oma autorite poolt. Samuti oli väga heaks otsuseks Vikerkaare teemanumbrite väljaandmine, see aitas ühelt poolt paremini suunata suurt materjalivalikut ning samal ajal siduda ühte numbrisse nii Eesti kui ka välismaiste mõtlejate tekste ja artikleid mingil kindlal teemal. Vikerkaares ilmus lisaks heal tasemel ilukirjanduse tõlkeid, nii luule kui ka proosa vallas. Tõlkekriitika osa ei olnud vaadeldaval perioodil Vikerkaares siiski väga suuremahuline, enamasti oli ajakirjas tõlgitud tekste, aga mitte arutelusid nende või ilmunud tõlketekste tõlketaseme üle. Samas ilmus Vikerkaares teiste kirjandusajakirjadega võrreldes tõlkearvustusi kõige enam. Samuti tuleks mainida tõlkimisele pühendatud Vikerkaare erinumbrist 2000, 2–3.

Ka saksakeelse tõlkekirjanduse arvustusi ilmus kultuuriajakirjadest vaadeldaval perioodil kõige rohkem Vikerkaares. Ajavii-tekirjandust retsenseeriti siin siiski harva. Peamiselt on vaatluse alla võetud maailmakirjanduses tuntud nimed, nagu Georg Trakl, Franz Kafka, Hermann Hesse, filosoofid Friedrich Nietzsche ja Ludwig Wittgenstein. Teisi ja vähemtuntud autoreid on retsenseerimiseks võetud ilmselt seetõttu, et need on retsenseerijas tekitanud mingeid huvitavaid (kas siis negatiivseid või positiivseid) mõtteid,

mis vajasis paberile panemist. Saksakeelse tõlkekirjanduse arvustajatest võiks mainida nimesid, nagu Marju Lepajõe, Sven Kivisildnik, Marek Tamm, Lauri Pilter, Andres Herkel jt.

Keele ja Kirjanduse kriitika osa keskendus 1990. aastatel peamiselt eesti uudiskirjanduse tutvustamisele, arvustamisele, analüüsile. Vaadeldaval kümnendil ei ilmunud mitte ühegi saksakeelse tõlke-teose arvustust. Ilmus küll üksikuid retsensioone inglise, soome ja vene keelest tõlgitud teoste kohta, kuid sellele vaatamata võib öelda, et võrreldes teiste kirjandusajakirjadega jääb Keele ja Kirjanduse tõlkearvustuste osakaal tagasihoidlikuks.

Looming tegeles sel perioodil enamasti eesti kirjanduse tutvustamisega, kuid aeg-ajalt avaldati ka tõlkekirjanduse arvustusi. Uuritaval perioodil ilmus Loomingus saksakeelse tõlkekirjanduse retsensioonidena vaid filosoofiliste tekstide arvustusi – Friedrich Nietzsche, Hermann von Keyserling, Karl Jaspers. Arvustajateks olid siin Enn Soosaar, Haljand Udam, Jaak Kangilaski. Filosoofiliste või mõttelooliste tõlketekstide retseptioon Loomingus näitab ajakirja selgepiirilisust, s.t kui tõlkekirjandust arvustatakse, siis sageli mitteilukirjandust.

Kirjandusloolane ja Loomingu pikaäegne toimetaja Toomas Haug on kommenteerinud Loomingus ilmuvate tõlkearvustuste temaatikat järgmiselt: „Väliskirjanduse materjalid on Loomingus marginaalsed ja seetõttu seal ilmunud arvustused ei mõjuta tõlkekirjanduse retseptioonide üldilmet.“ (Haug 2007)

Nagu eespool mainitud, tekkis 1990. aastatel juurde päris palju päevakriitikat meedias. Kui esialgu võis tunduda suhteliselt pealiskaudste ja sügavama analüüsita arvustuste kirjutamine teatud laadi kriitika allakäiguna, võib samas siiski öelda, et kirjanduse rolli muutumisega ühiskonnas leidis oma koha ka päevakriitika. Inimene, kes laseb silmadel kiiresti üle leheveergude libiseda, kellel ei ole aega süvenemiseks, ei ootagi ajalehest väga keerulist ja sügavat analüüsi. „Kuna ajakirjandus on muutunud järjest enam meelelahutuseks, siis muutub selleks ka kriitika, mis ajakirjanduses elab.“ (Hennoste 2001: 1568)

Arvustajad ja mida arvustati

Meie väikeses kultuuriruumis mängib kindlasti väga olulist rolli see, kes konkreetselt mingit teksti arvustab. 1990. aastate keskel tuli kriitikasse hulk uusi nimesid, kirjutajaid oli palju ja kirjutasid väga erinevate põlvkondade esindajad. Igal arvustajal on arusaadavalt ikka oma lähenemisviis, omad nõudmised ja oma vaatenurk. Olulised on isiklik kogemus, maailmapilt ja sihtkultuuri konteksti tajumine. Näiteks võiks tuua ühe ja sama teose, Friedrich Nietzsche „Ecce homo“ (tõlkija ja järelsõna autor Jaan Undusk, Vagabund, 1996) tõlke arvustused kahes erinevas väljaandes. Märt Väljataga on seda teost retsenseerinud Loomingus ning kasutanud oma arvustuses kahe sarnases võtmes teose võrdlust. Ta on võrrelnud Nietzsche teost John Stuart Milli üsna samal ajal ilmunud teose „Vabadusest“ (tõlkija Kaja Tael, Hortus Litterarum, 1996) tõlkega. Väljataga on pidanud oluliseks tuua sisse ka Nietzsche tõlkija ning järelsõna autori Jaan Unduski vaated Nietzsche kohta. Tõlget ennast ta aga ei kommenteeri. (Väljataga 1996)

Sama teose tõlke (Nietzsche „Ecce homo“) arvustaja Vikerkaares, Sven Kivisildnik, läheneb tõlgitud tekstile hoopis teise nurga alt. Ta tutvustab Nietzschet kui enesereklaamijat, räägib kuulsast filosoofist tema kommertsedu võtmes. „Nietzsche kirjutab iseendast, sellest, miks ta nii tark on ja miks ta raamatud on nii väga tähtsad. [...] Nietzsche edu seisneb selles, et ta kaubastab seda, mida meil tegelikult vaja on: instinkte, maailma, tervet mõistust, kultuuri, edenemist ja tervist.“ (Kivisildnik 1997: 98)

Saksakeelse tõlkekirjanduse tõlkearvustajate hulgas on vaadeldaval perioodil palju tuntud kirjandustegelasi, kes tegelevad ka ise tõlkimisega, tõsi küll, mitte alati saksa keelest – Marek Tamm, Ain Kaalep, Tiiu Hallap, samuti on arvustajate hulgas erialaasjatundjaid, nagu näiteks muusikaproffessor Jaan Ross, klassikalise filoloogia teadur Marju Lepajõe või ajaloolane Andres Herkel, luuletajad Priidu Beier ning Sven Kivisildnik, tõlkija ja kolumnist Enn Soosaar, tõlkija, luuletaja ja kriitik Märt

Väljataga, kirjanik, tõlkija ja Ameerika juudi kirjanduse uurija Lauri Pilter.

Üldjuhul on tõlkearvustus üsna suur töö ja nii juhtub sageli, et väga põhjalikku analüüsi ette ei võeta. Muidugi tekitab alati enam diskussiooni ja huvi tõlgitud teos, mis kuulub maailmakirjanduse nimetuste hulka (näiteks Franz Kafka, Günther Grass), seda eriti Eesti-sugustes väikestes kultuurides. Samas võib sihtkultuuris senitundmatu nimi jääda täiesti tähelepanuta. Samuti tekitavad suuremat ja ärevamat vastukaja skandaalsemad nimed (näiteks Elfriede Jelinek). Lisaks kipuvad tõlkearvustused kujunema ülevaatlikeks teose ümberjutustusteks ning tõlkekriitikat on vähe. Tavaliselt arvustatakse konkreetset tõlget vaid siis, kui see on arvustaja meelest väga halb. N-ö hea tõlke puhul pöörab arvustaja põhitähelepanu autorile ja teosele endale. Tõlkearvustuste üheks läbivaks ühiseks jooneks ongi sageli teose autori tutvustus, teose enda tutvustus ja autori varasemate eesti keelde tõlgitud nimetuste mainimine, tõlge ja tõlkija tunduvad olevat kõrvalise tähtsusega. Ent vahel kritiseeritakse hoopis seda, et tõlge on toimetamata. Elfriede Jelineki tõlke „Lõbu laialt“ (tlk Hermann Sau, Kupar, 1995) arvustuses mainib retsenseerija Sven Parmas: „„Lõbu laialt“ on nimelt toimetamata – raamat kubiseb vigadest.“ (Parmas 1996) Ja sinna juurde lisatakse kommentaar tõlke kohta: „Kusjuures trükivead ärritavad seda enam, et tegemist on väga hea ning tundliku tõlkega.“ (Parmas 1996)

Siinkohal julgeksin tõmmata paralleele eespool mainitud problemaatikaga tõlkekirjanduse vahendamisest teise kultuuriruumi ja tõlketekstide spetsiifilisusega. Nagu juba öeldud, tekkivad tõlgitud teksti üleviimisel sageli distantsiprobleemid (ajaline nihe, erinev tähendus, stereotüüpide olemasolu), samuti omandab vahendatud tekst uues kultuuriruumis teise väärtuse. Järelsõnad, kommentaarid, tutvustused ja konsultantide kasutamine, see kõik peaks aitama kaasa tõlgitud teksti vahendamisele meie kultuurikonteksti ja samas säilitama tõlke spetsiifilisuse lähtekeelse tekstina. „„Lõbu laialt“ eristub Eesti kontekstis teravalt, ent Saksa ja Austria kultuuriruumis Jelineki teostel erandlik vastandlikkus puudub; õigupoolest on

autori vaimne side kodumaise traditsiooniga tugevam kui paistab.“ (Parmas 1996)

Samas võib ka juhtuda vastupidine – kommenteerimisega minnakse pisut liiale. Nii on näiteks arvanud Ain Kaalep, retsenseerides Vikerkaares Hermann Hesse „Lõputu unenäo“ tõlget (tlk Piret Pääsuke, Eesti Raamat, 1990). „Pea tähendama, et mind päris tõsiselt häirisid joonealused märkused. [...] Võtan endale vastutuse väita, et Hermann Hesse vaim pahandab niisuguse editsiooniprintsiibi pärast väga tõsiselt.“ (Kaalep 1991: 88)

Kokkuvõtteks

Kokkuvõtvalt võib ehk järeldada, et siirdeajastul, eriti aga 1990. aastatel, ei pööratud Eestis tõlketekstile iseseisva tekstitüübina kuigi palju tähelepanu. Puudus sügavam analüüs ajakirjanduses, ka kultuuriajakirjade veergudel, mis oleks aidanud hoida tõlketekste eraldi eestikeelsest originaalkirjandusest. Arvustused keskendusid küll autori või žanri tutvustusele, võrreldi sarnaseid tekste, kuid puudus pikem ja sügavam arutelu tõlketekstist Eesti kultuurivälja ja ühiskonna kontekstis.

Idealis võiksid tõlkijad, kirjastajad, tõlkearvustused ning -kriitika toetada tõlketeksti eripära hoidmist ja tõlke ühest kultuurist teise vahendamisel tekkivate distantsiprobleemide maandamist. 1990. aastatel (ja osaliselt ka praegu) jäi sellesuunaline tegevus Eestis pigem nõrgaks. Ühtlasi võib ka tõdeda, et 1990. aastatel, mil Eesti ühiskonda tabasid siirdeajastule omaselt väga suured poliitilised, majanduslikud ja kultuurilised muutused, valitses kirjandusmaastikul mõneks ajaks olukord, kus tõlked hõlmasid keske positsiooni. Ja ehkki nii väikeses riigis nagu Eesti, kus omakultuur jääb suurrahvastega võrreldes mahuliselt alati väiksemaks, ei saagi eeldada, et tõlkekirjandus võtaks sisse täiesti perifeerse positsiooni, on siiski oluline teadvustada tõlgete rolli ja tähtsust kirjandusmaastikul ning viidata tõlke vahendamise ja tõlkekriitika kaudu tõlketekstide spetsiifilisusele.

KIRJANDUS

- Baker, Mona (ed.) 1998. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, New York: Routledge.
- Chesterman, Andrew 1997. *Memes of Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Even-Zohar, Itamar 2000. *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem*. – *The Translation Studies Reader*. Ed. Lawrence Venuti. London, New York: Routledge, 192–197.
- Even-Zohar, Itamar 2005. *Polysystem Theory (Revised)*. – Itamar Even-Zohar, *Papers in Culture Research*. Tel Aviv: Porter Chair of Semiotics (Temporary electronic book). <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.112.4768&rep=rep1&type=pdf> (15.06.2021).
- Haug, Toomas 2007. *Küsimus Loomingus ilmuvate tõlkearvustuste kohta*. Triin Pappel, E-kiri, 28.04.
- Hennoste, Tiit 2001. *Kuidas me kirjutame kriitikat*. – *Looming* 10, 1563–1571.
- Kivisildnik, Sven 1997. *Reklaamiõpik edasijõudnutele*. – *Vikerkaar* 3, 97–98.
- Laak, Marin 2003. *Kirjataht kriitika kammitsas I*. – *Keel ja Kirjandus* 5, 331–344.
- Lahe, Virge 2003. *Verlegen als einer der Gegenstände der empirischen Literatursoziologie. Marktforschung über das Verlegender der deutschsprachigen Übersetzungsliteratur in der 90er Jahren in Estland. Magistritöö*. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, saksa filoloogia õppetool.
- Laos, Ülle 2004. *Eestikeelne vanaraamat Viljandi muuseumis. Sisesevaade lugemisvarasse*. – *Viljandi muuseumi aastaraamat 2004, 1739–1865*. <http://www.muuseum.viljandimaa.ee/aastaraamat/2004/laos.pdf> (13.06.21).
- Kaalep, Ain 1991. *Ja läksin oma pildi sisse*. – *Vikerkaar* 5, 88–89.
- Monticelli, Daniele 2016. *(Trans)forming national images in translation: The case of the „Young Estonia“ movement*. – *Interconnecting Translation Studies and Imagology*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 277–297.
- Möldre, Aile 2005. *Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940–2000*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Oras, Ants 1923. *Reinhold Kask: „Valik uuemaid Prantsuse novelle“*. *Varraku kirjastus 1923*. – *Eesti Kirjandus* 12, 573–575.

- Parmas, Sven 1996. Elfride Jelinekiga lõbutsemas. – Postimees. Kultuur 23.09.
- Sirkel, Mati 1990. „Plekktrummi fenomen“. – Günter Grass, Plekktrumm. Tallinn: Eesti Raamat, 459–465.
- Soosaar, Enn 1994. Tõlkimisest täna läbi eilse. – Vikerkaar 1, 53–56.
- Sütiste, Elin 2009. Märksõnu Eesti tõkeloost 1906–1940: tõlkediskursust organiseerivad kujundid. – Keel ja Kirjandus 12, 908–924.
- Tarrend, Ave 2005. Tõlge täidab tühikut. Tänapäeva eesti laste- ja noortekirjanduse valged laigud. – Lastekirjandus – see on imelihtne. Valik „Algpärase lastekirjanduse päeva“ ettekandeid aastatest 1999–2009, 51–58. https://www.luts.ee/noorteleht/ettekanded/2009_1999.Lastekirjandus_see_on_imelihtne.pdf (15.06.2021).
- Torop, Peeter 1999. Kultuurimärgid. Tartu: Ilmamaa.
- Toury, Gideon 2012. Descriptive Translation Studies – and beyond. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Veidemann, Rein 2000. Kriitikakunst. Uurimus kriitika olemusest ja toimest. Eesti kogemus. Tallinn: Avita.
- Venuti, Lawrence 1998. The Scandals of Translation. Towards an Ethics of Difference. London, New York: Routledge.
- Väljataga, Märt 1996. Kuidas anda oma elule mõte? Milli ja Nietzsche eksperiment. – Looming 12, 1700–1705.

SUMMARY

MEDIATION AND RECEPTION OF TRANSLATED LITERATURE IN ESTONIA BETWEEN 1990–2000 WITH REFERENCE TO GERMAN LITERATURE

In 1991, when Estonia regained its independence, the situation in the translation market changed dramatically. The number of translations rose rapidly, the conventional translation methods were changed, and the translated books of fiction acquired a central position in the system of Estonian culture as well as in the landscape of Estonian literature. Translations became a part of the Estonian literature, and they were often seen as original texts. At the same time translations tended to lose their own identity as translated texts.

The aim of this article is to find out whether the social and cultural systems of the target culture (translators, publishers, critics) were supporting literary translations as such, since they involved specific type of texts, representing rather the source culture than the target culture, yet becoming a part of the literature of the target culture. The situation of the publishing houses in Estonia between 1990–2000 and the importance of translations, particularly German translations over the mentioned period is analysed and translation criticism of the translated works from German into Estonian between 1990–2000 in the Estonian press is discussed.

Finally, it could be said that changes in the Estonian social and cultural system 1990–2000 gave a boost to new topics in literature. The position of translated literature was significant, taking the central position in the Estonian literary polysystem and acquired partly the role of the original Estonian literature. It is also important to mention that during the discussed period translation criticism in the Estonian press and literary journals was mainly replaced by general literary criticism.

Keywords: translated literature, reception, German literature, publishing